Rapport

Diarienummer
300-4132-2013

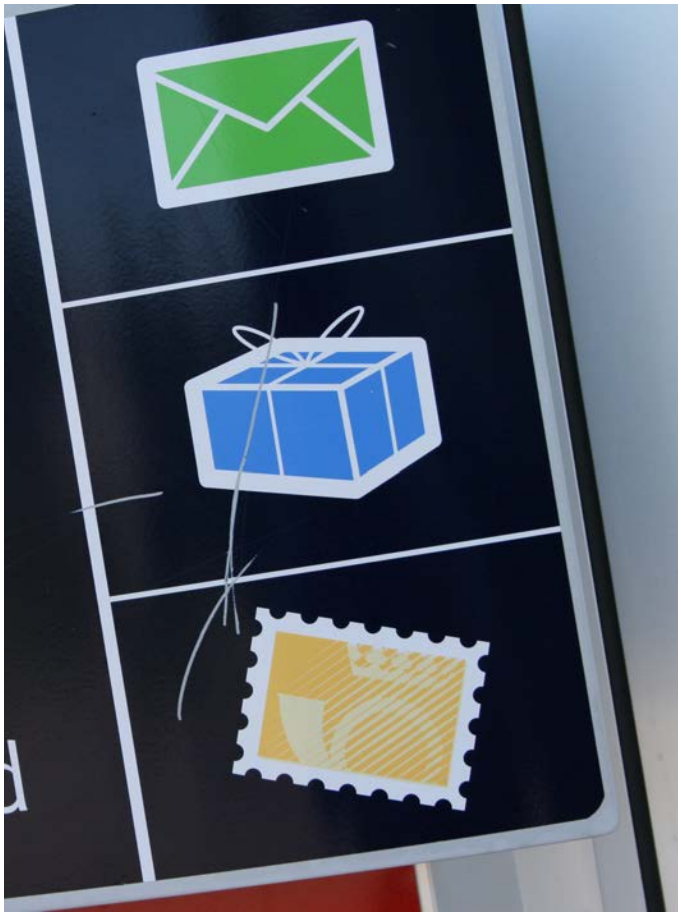

Regionalt serviceprogram

Jämtlands län 2014–2018

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Omslagsbild
Postombud, Tankning. Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län, Ola Ljungqvist
Lantbruk. Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län, Johan Loock

Utgiven av
Länsstyrelsen Jämtlands län
Mars 2014

Beställningsadress
Länsstyrelsen Jämtlands län
831 86 Östersund
Telefon 010-225 30 00

Ansvarig
Hans Halvarsson

Tryck
Länsstyrelsens tryckeri, Östersund 2014

Löpnummer
2014:7

Diarienummer
300-4132-2013

Publikationen kan laddas ner från Länsstyrelsens hemsida
www.lansstyrelsen.se/jamtland

Innehållsförteckning

Inledning – Uppdraget **4**

Syfte **5**

Avgränsning **5**

Koppling till andra program och strategier **6**

Erfarenheter från Regionalt serviceprogram Jämtlands län 2010–2013 ..... **7**

Hållbar utveckling **8**
- Jämställdhet mellan kvinnor och män 8
- Integration, mångfald 8
- Miljö och klimat 8

Sammanfattande analys med SWOT **10**

Prioriterade områden för perioden 2014–2018 ..... **12**
- Servicefrågorna har stor betydelse för regional tillväxt och regional attraktionskraft 12
- Möjligheter/Problem – val av insatsområden 12
- Prioriterade områden 12
- 1. Nya tekniska och innovativa lösningar för serviceförsörjning 13
- 2. Tillgänglighet till framför allt dagligvaror och drivmedel 14
- 3. Samordning för en god service 14
- 4. Genomförandeprocess, ökad kunskap och nya metoder kring servicefrågor 15
- Finansiering tas fram i årliga handlingsplaner 16

Partnerskap **16**

Kommunalt deltagande **17**

Uppföljning/utvärdering **17**

Analys förutsättningar i länet (bilaga) **19**
- Historisk tillbakablick – befolkningsutveckling 19
- Befolkningsstruktur 20
- Befolkningsutvecklingens påverkan på dagligvaruservicen 22
- Naturgivna förutsättningar 23
- Livsvillkor – Leva och Bo 23
- Infrastruktur och kommunikationer 24
- Tillgänglighet 26
- Näringsliv 27
- Kompetensförsörjning 29
- Service 30
- Dagligvarubutiker 30
- Drivmedel 34
- Apoteksvaror och apotekstjänster 37
- Post 37

Inledning – Uppdraget

Regeringen har i maj 2013 uppdragit åt länsstyrelserna samt vissa landsting och regionförbund att utarbeta regionala serviceprogram för perioden 2014–2018.

Regeringen har också uppdragit åt Tillväxtverket att i dialog med Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser (Tillväxtanalys), utarbeta riktlinjer för framtagande och genomförande av dessa program.

Programmen ska utarbetas under perioden oktober 2013–mars 2014 och de regionala serviceprogrammen ska lämnas till Regeringskansliet (Näringsdepartementet) senast 14 mars 2014. Programmet ska träda i kraft den 1 april 2014.

Det regionala serviceprogrammet för 2014–2018 ska utarbetas med hänsyn till och med tillvaratagande av erfarenheter och kunskap från den tidigare programperioden.

Det regionala serviceprogrammet ska utformas för att i möjligaste mån samverka med övriga program för regional tillväxt.

Det regionala serviceprogrammet ska utformas i samråd med ett brett partnerskap och innehålla en beskrivning av partnerskapets organisation och funktion i genomförandet av programmet.

I framtagande och genomförande av det regionala serviceprogrammet ska hållbarhetsdimensionerna beaktas med särskild fokus på jämställdhet mellan kvinnor och män, integration, mångfald samt miljö.

Programmen ska utformas så att det för varje län är möjligt att följa upp och utvärdera genomförandet kontinuerligt under programmets gång.

Ansvaret för genomförande och uppföljning av detta program åligger det organ som har att besluta om stöd till kommersiell service, i nuläget Länsstyrelsen. Från den 1 januari 2015 kan detta ansvar komma att flyttas över till Jämtlands läns landsting.

Syfte

Serviceprogrammet har till syfte att styra insatser för en god servicenivå i Jämtlands län. Målet är att kvinnor och män, oavsett etnicitet och ålder, ska ha likvärdig tillgång till dagligvaror och drivmedel.

Programmet ska vara ett styrande dokument i syfte att samla resurser och insatser för att uppnå detta mål om en god servicetillgänglighet i länet samt vara vägledande för användandet av stödet till kommersiell service. Programmet ska också kunna användas av andra myndigheter, organisationer och företag i syfte att samla resurser och insatser mot det gemensamma målet – en god servicenivå i länet.

Avgränsning

Det är tillgången till kommersiell service i serviceglesa områden som ska vara utgångspunkten för de insatser som genomförs i programmet. Till detta hör bland annat arbetet med att stärka aktörer som tillhandahåller dagligvaror, drivmedel och mötesplatser på orter med strategisk betydelse för regionen. Av särskild vikt är också att bevara och främja den infrastruktur som utgör grundförutsättningen för service till boende och företag. En förutsättning för att programmet ska kunna ligga till grund för stöd till kommersiell service, enligt förordning 2000:284 om stöd till kommersiell service, är att programmet innehåller urvalskriterier för att bevilja stöd.

Den geografiska avgränsningen av programmet är Jämtlands län med undantag för Östersunds tätort.

Jämtlands län har en stad, Östersund, som ligger centralt i länet. Den är mer än tio gånger större än nästa tätort i storlek. Ingen av de övriga tätorterna når 4 000 invånare. Östersund får därför en speciell funktionell roll i länet som inget annat kommuncentra har närhet till. När vi definierat landsbygden har vi därför i våra sammanställningar där statistik delats mellan tätort och landsbygd, definierat länets landsbygdsbefolkning som befolkningen utanför Östersunds tätort och inberäknat kommunernas kommuncentra (tätorter 1 000–4 000 invånare i landsbygden). I andra sammanhang är statistiken uppdelad på våra åtta kommuner.

När det gäller serviceslag har detta program avgränsats till att omfatta dagligvaror och drivmedel samt service som kan stärka dessa serviceslag. Exempel på sådan service är apoteksvaror, post, systembolagsvaror, och grundläggande betalservice och kontanthantering.

Den offentliga servicen berörs endast översiktligt i programmet och då främst utifrån möjligheterna till samordning med den kommersiella servicen.

Koppling till andra program och strategier

Den regionala utvecklingsstrategin (RUS) som nyligen antagits av Regionförbundet Jämtlands län, utgör grunden för de olika program och planer som behöver utvecklas för att förverkliga de visioner och mål som anges i strategin. Den regionala utvecklingsstrategin ska också visa vägen för hur politiska mål på både nationell och europeisk nivå ska kunna förverkligas i vår region.

Av bilden nedan framgår schematiskt sambanden mellan de olika strategierna och programmen.

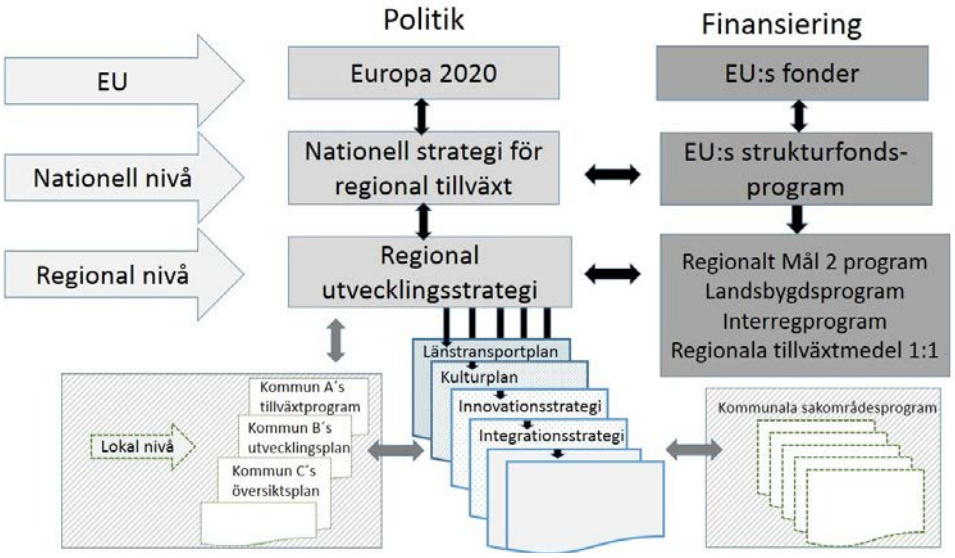

Källa: Regionförbundet Jämtlands län, Regionala utvecklingsstrategin.

Exempel på andra regionala program och strategier som kan påverka och samverka med serviceprogrammet är; Regionala miljömål Jämtlands län, Regionalt tillväxtprogram, Regionala strukturfondsprogram för mellersta Norrland, Bredbandsstrategi för Jämtlands län, Jämställdhetsstrategi för Jämtlands län 2014–2016, Jämtlands läns handlingsplan för landsbygdsprogrammet och de eventuellt kommande programmen kring LLU (Lokalt Ledd Utveckling), med koppling till Jämtlands län.

Erfarenheter från Regionalt serviceprogram Jämtlands län 2010–2013

Programmet har varit ett så kallat inriktningsprogram och således inte haft någon egen finansiering. Tyngdpunkten av programgenomförandet har varit investeringsstöd till dagligvarubutiker och drivmedelsstationer och dessa har finansierats av medel ur 1:1-anslaget enligt förordning 2000:284 om stöd till kommersiell service. Tillväxtverket har också tillfört extra medel under programperioden och dessa har i viss mån också använts till projektstöd för serviceutveckling. Landsbygdsprogrammet har varit en annan finansieringskälla för att genomföra olika projekt enligt serviceprogrammet.

Programmet har omfattat tre insatsområden: nya tekniska lösningar, tillgänglighet och samordning för en god service.

Totalt har serviceprogrammet under åren 2010–2013 omfattat stöd till butiker och drivmedelsanläggningar med ett totalt stöd om cirka 14 miljoner kronor. Dessutom har projektstöd beviljats med en total stödsumma om cirka 2 miljoner kronor. Programmet har således huvudsakligen bidragit till att bibehålla och främja tillgängligheten till service. Sannolikt hade fler serviceställen försvunnit om inte detta stöd funnits och enskilda handlare vittnar om vikten av dessa stöd. Projekten har huvudsakligen syftat till att förbättra för företagen, undersöka möjligheter till samordning mellan olika serviceanordnare och utveckla olika betaltjänster.

Projekt har i huvudsak bedrivits av andra organisationer än Länsstyrelsen när det gäller utvecklingsinsatser. En bidragande faktor till detta är att Länsstyrelsen under denna programperiod inte har haft speciella egna resurser avsatta som aktivt arbetat med programgenomförande. Ambitionen har varit att kommunerna i större utsträckning skulle arbeta med utvecklingen av service. Erfarenheten är att kommunerna arbetar väldigt olika med servicefrågorna utifrån sina förutsättningar såväl geografiska som befolkningsmässiga. Kommunernas engagemang och kunskap i serviceutvecklingsfrågor har stor betydelse för hur servicefrågorna kan hanteras.

En annan erfarenhet av programmet är att vissa av de mål som sattes upp vid programstarten inte varit möjliga att utvärdera eftersom det vid programskrivningen inte fanns några referenspunkter i form av statistik att jämföra dem med.

Sammanfattningsvis kan sägas att programmet har bidragit till att bibehålla tillgänglighet till dagligvaru- och drivmedelsförsörjning men att det i mindre omfattning har bidragit till utveckling av serviceförsörjningen. Detta program bör därför ha insatser som breddar deltagandet och speciellt involverar kommunerna, ökar kunskapen kring servicefrågor och bidrar till bra analysunderlag, samordnar servicefrågor i högre omfattning förutom att bidra till bra servicetillgänglighet.

Hållbar utveckling

Jämställdhet mellan kvinnor och män

Tillgången till service är i högsta grad en jämställdhetsfråga. En god service för kvinnor är inte nödvändigtvis samma sak som för män. Kvinnor har generellt sett sämre tillgång till bil och är i större utsträckning än män hänvisade till att resa med kollektiva färdmedel. Det finns också fler äldre kvinnor än äldre män utan körkort. Av de befolkningspyramider som redovisas i analysbilagan framgår tydligt att andelen kvinnor över 80 år är hög i samtliga kommuner och kan bedömas öka ytterligare. Det specifika i deras situation är att de ofta är ensamstående, har nedsatt hälsa och en minskande bekantskapskrets. De har, generellt sett, låga pensioner och saknar ofta tillgång till bil. Att trygga möjligheterna till en god tillgänglighet till service för denna grupp är därför en särskild utmaning. Kvinnor och män lägger lika mycket tid på att resa, men kvinnor uträttar fler saker under resan mellan hemmet och arbetsplatsen än vad män gör. Närhet mellan attraktiva arbetsplatser, handel och service behövs om kvinnor och män ska ges förutsättningar att resa på lika villkor. Därför är det viktigt ur jämställdhetssynpunkt att servicefunktioner finns inom rimliga reseavstånd.

Det är också viktigt att både män och kvinnor får vara med och påverka serviceutbudet.

När insatser ska genomföras ska hänsyn tas till hur styrgrupper i projekten är sammansatta könsmässigt. Det ska säkerställas att båda könen har ett inflytande på de aktiviteter som planeras. Den av Länsstyrelsen nyligen antagna Jämställdhetsstrategin[1] ska användas som stöd vid beslut och genomförande av insatser och aktiviter inom ramen för detta program.

Integration, mångfald

Lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter ska gälla för alla, oavsett etnisk och kulturell bakgrund. För att göra landsbygden attraktiv för människor med annat etniskt ursprung måste alla grupper få känna sig delaktiga och ge sin syn på servicen. Liksom vid bedömningen av könsfördelningen i olika insatser ska invandrarbakgrund beaktas. Etnisk mångfald ska tas tillvara och ses som en resurs i allt arbete med servicefrågorna.

Personer med utländsk bakgrund kan ha större behov av personliga möten med tjänstemän än många andra medborgare, för att få förklaringar om rättigheter och skyldigheter i olika situationer, förtydliganden av ansökningar, beslut med mera. En väl utvecklad samverkan mellan statlig, kommunal och kommersiell service ökar tillgängligheten och innebär ett effektivt arbete mot diskriminering.

Miljö och klimat

En bibehållen och utvecklad service på landsbygen bedöms kunna bidra till genomförandet av gällande regionalt miljömålsprogram och klimat- och energistrategi. När service blir mer tillgänglig för både företag och boende

1 Jämställdhetsstrategi, Jämtlands län 2014–2016, 2014-02-10

Transport på E14. *Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län, Thomas Jarnehill*

minskar behovet av inköpsresor, vilket kan bidra till minskat transportarbete och växthusgasutsläpp. Utbudet av grundläggande betaltjänster och samordnade serviceställen såsom servicekontor och servicepunkter påverkar också människors resande och företags transporter. De miljömål som främst berörs är *Begränsad klimatpåverkan* och *God bebyggd miljö*, samt i mindre utsträckning även *Ett rikt odlingslandskap* och *Storslagen fjällmiljö*.

I dag har Jämtlands län den längsta årliga körsträckan per person i landet. Eftersom länet är en stor nettoexportör av förnyelsebar energi (el) är det då främst inom transportsektorn det finns potential att åstadkomma stora minskningar av länets klimatpåverkan. Förutom minskat transportarbete, är en utbyggnad av infrastruktur för tankning med förnyelsebart drivmedel och laddning av elbilar förutsättningar för att begränsa länets klimatpåverkan.

Energieffektivisering i butiker och serviceanläggningar kan också bidra till att minska energianvändning och öka lönsamheten och på så vis få bättre förutsättningar att drivas vidare på en ort. Samordnade varuleveranser kan också minska kostnader och utsläpp.

Den fysiska planeringen och kollektivtrafikens utveckling är andra strategiska och långsiktiga uppgifter som spelar en stor roll för möjligheten att erbjuda service inom rimligt avstånd för länets invånare och minska utsläpp från transportsektorn.

Sammanfattande analys med SWOT

Jämtlands län är speciellt på många sätt, bland annat utifrån den glesa befolkningsstrukturen. Inget annat län har en så spridd befolkning som Jämtlands län. Hela 65 procent av länets 126 000 invånare bor på landsbygden utanför Östersunds tätort. Östersund är länets enda stad. Den spridda befolkningen och de långa avstånden inom länet ställer stora krav på väl fungerande service i länets alla delar. I många av länets glest befolkade områden sker en påtaglig befolkningsminskning. Denna befolkningsminskning har bidragit till att antalet dagligvarubutiker i Jämtlands län har minskat kraftigt under senare år. Nära 50 butiker har försvunnit i länet bara under de senaste 10 åren och nära 20 orter förlorade sin sista butik under samma period.

Det finns flera förklaringar till denna utveckling. Att befolkningsstrukturen i länet har förändrats med färre boende i länets lands- och glesbygdsområden är en förklaring. Att allt fler pendlar till arbeten långt från bostadsorten och väljer att göra sina inköp där de arbetar är en annan. Framväxten av stora köpcentra i Östersunds utkanter har också förändrat köpvanorna hos många och minskat lönsamheten för flera av de mindre butikerna.

Då många butiker på landsbygden fungerar som ombud för bland annat post och paket, apoteks- och systembolagsvaror har nedläggningen av den sista butiken på orten ofta inneburit att också ovan nämnda servicefunktioner försvunnit från orten. Dock bidrar ombudssystemet och dess förändring under de senaste åren till utökad service i många delar av länet.

Tillgängligheten till såväl dagligvarubutiker som övriga serviceslag har därför försämrats under senare år och allt fler har blivit beroende av bil för att handla sina dagligvaror.

När det gäller tillgången till bensinstationer så har utvecklingen inte varit lika dramatisk, även om en viss minskning av antalet bensinstationer har skett under de senaste åren. Många bensinstationer har dock förändrats till automatstationer, vilket medfört att annan service som tidigare tillhandahållits vid bensinstationen har försvunnit.

En utförligare analys av utvecklingen i länet, och särskilt när det gäller tillgången till service av olika slag, redovisas i bilagan till det Regionala serviceprogrammet. Utifrån den analys som gjorts kan följande SWOT presenteras:

SWOT-analys

Styrkor

- drivkraft och engagemang hos företag och befolkning på landsbygden
- starkt politiskt intresse för servicefrågorna på både kommunal, regional och nationell nivå
- tillgång till vissa statliga stöd
- flera samordnade servicelösningar
- växande besöksnäring
- postens servicenät inklusive lantbrevbäringen
- fortfarande relativt väl förgrenat butiksnät
- pågående bredbandsutbyggnad.

Svagheter

- fortsatt befolkningsminskning på många håll i länet
- fler orter med bara en butik
- höga inköpspriser vid små volymer
- central styrning av villkoren för dagligvaror och drivmedel
- stora säsongsvariationer i besöksnäringen
- dålig samordning av offentlig och kommersiell service
- sårbara butiker, på grund av storlek och kunskapsnivå
- kontanthantering för företagare i glesare strukturer
- bristande mobil- och bredbandstäckning.

Möjligheter

- stöd till kommunerna i deras planering
- utbyggnad av bredband till alla butiksorter
- ökad samverkan mellan olika aktörer
- strategisk serviceförsörjningsplanering
- ny teknik
- nya betalningsformer
- nya logistiklösningar
- nya och otraditionella servicelösningar
- nya samverkansformer
- ökad kunskap och kompetens
- ökad lokal upphandling
- ökad besöksnäring ger förutsättningar för utökad service
- e-handel kan stärka eller ersätta butiker för vissa varugrupper
- befolkningstillväxt via ökad invandring
- förbättrad samordning av varutransporter.

Hot

- starkt försämrad service till svaga grupper, i vissa områden
- ökad centralisering
- ökade transportkostnader
- ökad pendling och minskad köptrohet
- särintresse styr bland aktörer
- inbyggda normer och referenser
- minskat lokalt engagemang, kultur- och föreningsliv
- försämrad postdistribution i vissa områden.

Prioriterade områden för perioden 2014–2018

Servicefrågorna har stor betydelse för regional tillväxt och regional attraktionskraft

Tillgång till service är en förutsättning för att människor ska kunna bo i en bygd och att företag ska kunna verka där och locka till sig kompetent arbetskraft. Tillgång till service kan beskrivas genom avstånd till närmaste dagligvarubutik eller drivmedelsstation eller den tid det tar att ta sig servicestället. Öppettiderna och butiksutformningen med sitt varuutbud är ytterligare en dimension av tillgänglighet. Möjligheten för olika grupper att få service är ännu en. Men även närhet till skola, barnomsorg, hälsocentral spelar in. Hur kan service göras tillgänglig för de som inte har möjlighet att själva ta sig till serviceställen och de som saknar bil eller körkort? Hur är tillgängligheten till service planerad för personer med olika former av funktionshinder? Kort sagt hur kan man utforma service som passar alla; män och kvinnor, unga och gamla, besökare i bygden, företag på orten, nyanlända invandrare etcetera. God service medför att vi skapar områden där folk vill växa, vistas och verka i.

Möjligheter/Problem – val av insatsområden

Utifrån den sammanfattande SWOT-analysen och utifrån de diskussioner som partnerskapet haft formas ett antal utvecklingsområden i programmet för regional service 2014–2018. Insatserna utgår också från erfarenheterna från innevarande program. Insatserna har främst bäring på att säkra tillgång till dagligvaror och drivmedel i länets alla delar men ska även medverka till nya tekniska lösningar, samordning mellan olika servicegivare, såväl privata som offentliga.

Insatser som syftar till en god tillgänglighet till såväl kommersiell som offentligt finansierad service är viktiga inte enbart för att möjliggöra en attraktiv boendemiljö utan är minst lika viktiga för en attraktiv näringslivsmiljö och möjlighet att starta och driva företag. Nya samverkanslösningar mellan servicegivare, alternativa driftsformer och nya lösningar med hjälp av modern informationsteknik är viktiga. Insatserna ska utvecklas genom åtgärder vilka tillsammans ska kunna bidra till en god tillgänglighet till service och specifika årliga handlingsprogram för detta tas fram.

Landsbygdens sociala och ekonomiska utveckling bygger i hög grad på samverkan mellan aktörer inom den privata, offentliga och ideella sektorn.

Prioriterade områden

Det övergripande målet för det Regionala serviceprogrammet 2014–2018 är att bidra till att en god service kan erbjudas alla invånare i Jämtlands län, på olika sätt och att den erbjuds inom rimliga avstånd.

Programmet ska styra insatser för att uppnå delar av Jämtlands läns regionala utvecklingsstrategis målbild för 2030 där tillgång till jobb, goda kommunikationer,

god offentlig och kommersiell service är viktiga beståndsdelar i länets attraktionskraft tillsammans med ett rikt kultur- och idrottsutbud, likväl som tillgången till en ren och vacker natur, attraktiva bostadsmiljöer och närheten till fjällvärden.

Genom att utgå från funktion i stället för befintlig form kan god service av olika slag erbjudas i såväl tätorter som i mer glest befolkade områden.

Följande områden pekas ut som strategiskt viktiga för perioden 2014–2018:

» Nya tekniska och innovativa lösningar för serviceförsörjning.
» Tillgänglighet till framför allt dagligvaror och drivmedel.
» Samordning för en god service.
» Genomförandeprocess, ökad kunskap och nya metoder kring servicefrågor.

1. Nya tekniska och innovativa lösningar för serviceförsörjning

Den tekniska utvecklingen går oerhört fort. Tillgång till bredband är oftast förutsättningen för att beställnings- och betalningsfunktioner ska fungera. Även nya tekniska lösningar kommer sannolikt att bli tillgängliga och då är det viktigt att olika serviceställen kan installera och använda dessa. Inom detta område kan man också utveckla innovativa sätt att organisera servicefunktioner.

Programmet ska således genom, för orten eller butiken, nya tekniska lösningar och ett innovativt förhållningssätt bidra till en förbättrad tillgång till funktionella servicelösningar för medborgare och företag.

Sedan år 2013 finns en bredbandsstrategi för Jämtlands län. I denna anges att alla boende och arbetsplatser, oavsett var i länet, ska ha möjlighet till digitala kommunikationer på likvärdiga villkor. Minst 90 procent av alla hushåll och företag i länet ska ha tillgång till bredband om minst 100 Mbit/s år 2020.

Nedan anges målet när det gäller bredbandsutbyggnad för att ge servicegivarna förutsättningar att överleva och utvecklas.

Exempel på åtgärder

» Informations- och utbildningsinsatser om nya lösningar.
» Stöd till investering i nya tekniska tillgänglighetslösningar för service på landsbygden.
» Utveckling av nya innovativa sätt att ge service.
» Pilotprojekt för nya lösningar.

Mål

» Alla butiksorter har tillgång till bredband i form av fiber.
» Ny teknik tillämpas.
» Nya tekniska och innovativa lösningar tas fram.

2. Tillgänglighet till framför allt dagligvaror och drivmedel

Service är avgörande för var folk vill bo och var företag etablerar sig. Tillgången till service är avgörande för attraktionskraften hos en bygd. De orter som har arbetsplatser, offentlig service i form av vård, omsorg och skola, ett bra kulturutbud och bra kommunikationer ger ofta ett bra underlag för kommersiella servicegivare. Dock har vi bygder med vikande befolkningsunderlag, en äldre befolkning, få arbetsplatser och långa avstånd mellan byar och tätorter som också måste få fungerande servicelösningar. Här har kommunerna en viktig roll att se över hur varuförsörjning kan ordnas för de som inte själva kan ta sig till butik.

Insatsområdet ska främst bidra till att ge en bevarad eller ökad tillgänglighet till service inom rimliga avstånd genom olika funktionella lösningar i områden där marknaden inte kan tillgodose detta. Att hitta olika tillgänglighetslösningar vilka är anpassade utifrån ett lokalt och behovsanpassat medborgar- och företagsperspektiv är prioriterade.

Exempel på åtgärder

- Stöd till investeringar i dagligvarubutiker.
- Stöd till drivmedelsinvesteringar inklusive tillgång till förnybara drivmedel.
- Stöd till utveckling av servicelösningar och stöd för att bevara servicefunktioner i utsatta områden.
- Utvecklingsstöd till butiker och drivmedelsstationer – utbildning och konsultinsatser.
- Pilotprojekt för att utveckla effektiva lösningar i utsatta områden.
- Tillgänglighetsanpassning för personer med funktionsnedsättningar.

Mål

- Bibehållen tillgänglighet till dagligvarubutiksservice i länet.
- Bibehållen tillgänglighet till drivmedel.
- Alla kommuner har en plan för varuförsörjning som underlag för stödgivning.

3. Samordning för en god service

I Jämtlands län har olika samordningslösningar provats under lång tid. På många orter har ideella krafter i form av byalag, intresseföreningar och liknande säkrat lokaler för butiksverksamhet och utvecklat flera samordningsfunktioner för att fortsatt bedriva service och försäljning av dagligvaror. Länet har lång erfarenhet av samordning av servicetjänster såsom apoteksservice, systembolagsutlämning, post- och paketutlämning, Svenska spel med mera.

Vi har även provat på samordnade distributionslösningar mellan servicegivare. Utveckling av bygdegårdsföreningar för samordning av bibliotek, café, post, skolbespisning, samlingslokal med mera har provats. Samordningslösningar mellan polis, arbetsförmedling, försäkringskassa och varuförsörjning i så kallade servicekontor har provats. En del lösningar fungerar, andra måste omprövas och gemensamt är att servicegivare hela tiden utvecklas och kan till exempel ge service i andra former, inte minst via internet. Ändå år det av stor vikt att

samordningslösningar fortsätter att utvecklas. Detta område ska ge förutsättningar till en god allmän servicenivå och stärkt service på landsbygden genom samordning av olika slag till bästa nytta för medborgare och företagare.

Exempel på åtgärder

- Utveckla och testa nya hållbara transport- och logistiklösningar för servicetillgängligheten.
- Samordning av offentlig och kommersiell service.
- Testa nya samverkanslösningar mellan olika serviceslag.
- Samordning av storskalig och småskalig varuförsörjning.
- Skapa nya mötesplatser.
- Involvera sociala ekonomins aktörer i servicefrågor.

Mål

- Fler nya obeprövade hållbara transport- och logistiklösningar.
- Fler samordnade servicelösningar.
- Fler samarbetsprojekt mellan privata, offentliga och ideella sektorn.

4. Genomförandeprocess, ökad kunskap och nya metoder kring servicefrågor

Utvecklingen inom serviceområdet går som sagt mycket snabbt. Nya tjänster utvecklas ständigt och utbudet av varor och tjänster ökar stadigt. Våra köpmönster ändras beroende på utbud, koncentration av butiker i storhandelsområden, butikskoncept från olika aktörer, möjligheten att handla över nätet, ett allt större utbud av e-tjänster med mera. Det är inte möjligt att förutse alla former av serviceförsörjning och hur olika personer uppfattar tillgången till service.

Därför är det viktigt att ständigt ha beredskap att söka ny kunskap. Detta kan leda till att effektiva servicelösningar kan etableras i nya former. Genom att ha hög kunskap om tillgången till service i länet, vad som händer i vår omvärld och genom att bevaka trender inom serviceområdet kan nya metoder utvecklas, ny kunskap spridas som underlag för tekniska och organisatoriska lösningar. Genom speciella studier och analyser i kommunerna kan nya samordningssätt etableras. Det är också viktigt att länet har ett bra underlag för att följa hur servicen utvecklas för olika grupper som grund för de insatser man bör gå in med.

För att programmet ska få bra genomslag är det också viktigt att underhand kunna arbeta med processer för till exempel större delaktighet och mer riktade insatser. Det är också viktigt att kommunicera arbetet med Serviceprogrammet.

Exempel på åtgärder

- Fördjupade analysunderlag för män och kvinnor i länet inom serviceområdet.
- Pilotprojekt för att testa nya metoder.
- Utveckling av planeringsunderlag för såväl länet som kommunerna.
- Samarbete med SCB, Tillväxtanalys, Jordbruksverket med flera kring analysfrågor.
- Studier i hur män och kvinnor upplever tillgången till service.

» Analys av miljöpåverkan genom olika servicelösningar.
» Utformning av ett genomförandepartnerskap.
» Framtagning av urvalskriterier för stöd.
» Utarbeta en kommunikationsplan för serviceprogrammet.

Mål

» Ökad kunskap om kvinnor och mäns behov av social infrastruktur.
» Nya metoder anpassade för kvinnor och mäns behov av serviceförsörjning.
» Ett gemensamt planeringsunderlag, där individbaserad statistik är könsuppdelad, för länet och kommunerna.
» Träffsäkrare och effektivare insatser med offentliga medel.

Finansiering tas fram i årliga handlingsplaner

En stor del av medlen för åtgärderna i programmet kommer från företagens och organisationernas ordinarie budget i samband med investeringsåtgärder och särskilda satsningar. Utöver detta kan särskilt stöd utgå genom förordningen för stöd till kommersiell service (2000:284), projektmedel via 1:1-anslaget, de regionala strukturfondsprogrammen, Interreg Sverige/Norge-programmet, nationella utvecklingsmedel, Landsbygdsprogrammet 2014–2020 inklusive LLU, kommunerna, landstinget samt övrig finansiering av andra organisationer och företag.

De årliga handlingsplanerna kommer att utformas inom ramen för detta program med konkreta mål, specificerade åtgärder, utpekade genomförare och bedömd finansiering. För 2014 fastställs handlingsplanen i samband med att programmet antas och för åren därefter fastställs respektive handlingsplan inför det nya året. Handlingsplanerna följs upp årligen och denna uppföljning ligger till grund för nya åtgärder.

Partnerskap

Det regionala serviceprogrammet ska tas fram och genomföras i ett brett partnerskap i länet. Länsstyrelsen har i ett första skede bjudit in ett stort antal organisationer, utifrån den medverkan vi haft i nuvarande serviceprogram, till ett partnerskapsmöte den 10 december 2013. Vid detta möte informerades om riktlinjerna för programmet, tidplan, den analys vi gjort, hur service kan ges på jämställt sätt, vilka insatser man ser och hur ett fastare partnerskap ska utformas. Runt 25 personer deltog i detta möte från kommuner, ideella organisationer, servicegivare och företagsorganisationer. Grunderna för programmet formades.

Ett förslag till program skickades ut för synpunkter till alla organisationer på ”partnerskapslistan”. Samtliga kommuner, Regionförbundet Jämtlands län, Jämtlands läns landsting, Lantbrukarnas riksförbund, ICA Sverige och en enskild handlare i länet lämnade många bra synpunkter på förslaget. Programmet har bearbetats utifrån dessa synpunkter och därefter behandlats vid ett ytterligare partnerskapsmöte den 25 februari då några slutliga justeringar gjordes. Vid detta möte diskuterades också ett så kallat genomförandepartnerskap. Ett

sådant partnerskap kommer att ha en viktig roll i utformningen av årsvisa handlingsplaner och i uppföljningen av programmets insatser. Att forma ett genomförandepartnerskap föreslogs vara en första insats i 2014 års handlingsplan.

Kommunalt deltagande

Kommunerna är viktiga aktörer i servicefrågor. Dels har de många viktiga offentliga servicefunktioner inom skola, omsorg och vård, dels har de ett omfattande planeringsansvar för sin kommun där kommunernas tillväxtfrågor också hanteras. Kommunerna är också viktiga aktörer för näringslivs- och landsbygdsutveckling.

Kommunerna har enligt plan- och bygglagen (PBL) ansvaret för den fysiska planeringen i form av detalj- och översiktsplaner. Det är också kommunerna som ansvarar för hanteringen av bygglovsfrågor, både inom och utom detaljplanelagda områden. Kommunerna kan därmed påverka var nya etableringar av serviceanläggningar av olika slag kan ske.

Därför är ett kommunalt deltagande avgörande för hur insatser i serviceprogrammet kan få genomslag. Samordning av den kommunala servicen med privata och ideella servicegivare är viktigt att beakta och utveckla. Kommunernas bostadsplanering måste ligga i harmoni med tillgång till service. Kommunerna kommer att behöva lägga stor kraft på att locka till bosättning och företagsetablering för att klara att bibehålla sin konkurrenskraft, de demografiska utmaningarna och generationsskiftet då fyrtiotalisterna går i pension. Men kommunerna måste också hantera avfolkningsbygder, bygder som sakta mister såväl företag som invånare där främst äldre personer kommer att ha behov av tillgång till service. Kommunerna är viktiga i planering av varuförsörjning till dem som inte kan ta sig till butik.

Kommunerna har en viktig roll i partnerskapet men kan också ha roller i att utveckla pilotinsatser inom serviceområdet, organisera sin verksamhet tillsammans med andra servicegivare för bättre tillgänglighet, samarbeta med ideella krafter och investera i strategiska mötesplatser för att skapa attraktiva bygder. Alla kommuner bör ha en aktuell plan för varuförsörjning och service. Länsstyrelsen bör underlätta kommunernas arbete med att ta fram dessa planer genom att bistå med underlag och metodstöd och ge möjligheter till erfarenhetsutbyte och samordning.

Uppföljning/utvärdering

Riktlinjerna anger ett tydligt krav på att programmen ska utformas så att det är möjligt att följa upp och utvärdera genomförandet kontinuerligt under programmens gång.

Programmet kommer att ha en uppföljnings- och utvärderingsplan med en beskrivning av hur genomförda insatser ska följas upp, hur resultat och måluppfyllelse ska utvärderas samt hur resultaten ska tas tillvara för att bidra till lärande. Här kommer också att beskrivas hur information om programmens

genomförande och resultat ska spridas etcetera. Utvärderingsplanen kopplas till respektive års handlingsplan.

Uppföljning och utvärdering struktureras utifrån de valda utvecklingsområdena och kommer på programnivå att länkas till de mål som sätts upp för respektive område. Indikatorer kommer att fastställas där detta är möjligt och en stor del av tillgänglighetsdata kommer att hämtas från Tillväxtanalys. Uppföljning och utvärdering kommer att presenteras vid årliga möten i samband med att de nya handlingsplanerna tas fram.

Varje år ska genomförda insatser och uppnådda resultat redovisas till Tillväxtverket som har i uppdrag att sammanställa och redovisa hur länen genomför sina respektive regionala serviceprogram till Regeringskansliet (Näringsdepartementet). Redovisningar avseende hur genomförandet fortskrider ska således årligen redovisas till Tillväxtverket enligt följande plan:

- Delredovisning 1 den 31 januari 2015
- Delredovisning 2 den 31 januari 2016
- Delredovisning 3 den 31 januari 2017
- Delredovisning 4 den 31 januari 2018
- Slutredovisning som avser hela perioden 2014–2018 ska lämnas till Tillväxverket senast 31 januari 2019.

Analys förutsättningar i länet (bilaga)

Historisk tillbakablick – befolkningsutveckling

DIAGRAM 1. BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN I JÄMTLANDS LÄN DE SENASTE 200 ÅREN

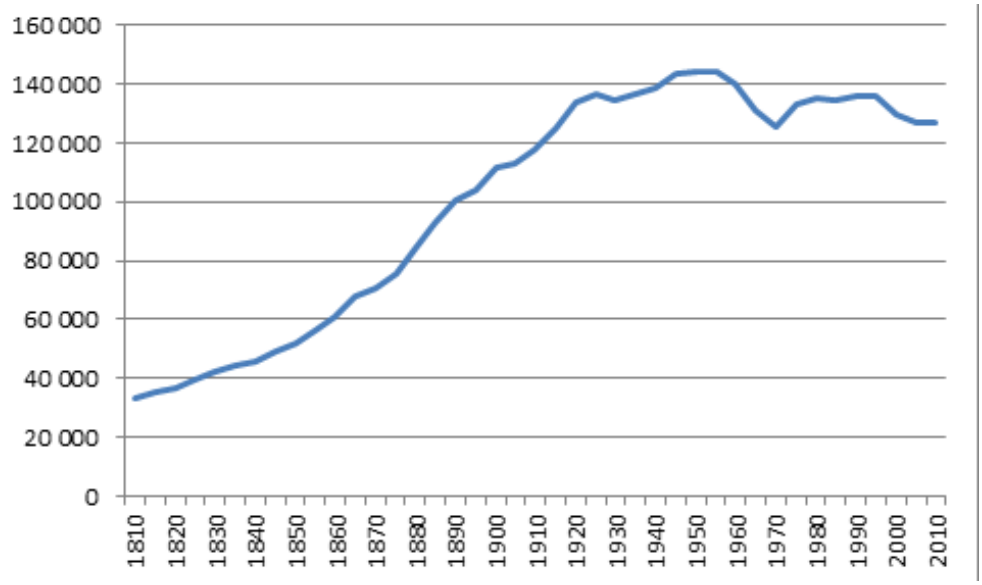

Jämtlands län befolkades till stor del under 1800-talet. Befolkningen har dock minskat i länet sedan mitten av 1950-talet då invånarantalet var som högst. Den stora befolkningsminskningen från slutet av 1950-talet till början av 1970-talet berodde på strukturomvandlingen på arbetsmarknaden där mekaniseringen och rationaliseringen inom dåvarande basnäringarna i länet, jord- och skogsbruket, ledde till avsevärt färre jobb i dessa näringar. Detta bidrog till en kraftig utflyttning från länet till expanderande industrier i andra delar av landet. Efter en ökning av befolkningen under 1970-talet var invånarantalet relativt konstant fram till slutet av 1990-talet då antalet invånare i länet som helhet återigen började minska. Denna gång berodde minskningen bland annat på stora besparingar inom offentlig sektor där en stor del av arbetskraften var sysselsatta, främst kvinnor. Den påföljande utflyttningen ledde till födelseunderskott och en ålders- och könsstruktur i obalans. Länet har nu cirka 126 000 invånare, men förändringen i länets kommuner de senaste 25 åren är väldigt olika vilket framgår av tabell 1 nedan. Vissa kommuner har förlorat 25 procent av sin befolkning.

Jämtland är det län som har näst lägst andel utrikesfödda. Endast Gotlands län har lägre andel. I samtliga av länets kommuner har dock andelen utrikes födda ökat under hela 2000-talet och detta är en viktig demografisk utvecklingsfråga i alla kommuner. I länet som helhet har andelen utrikes födda ökat från 4,1 procent till 6,9 procent de senaste tio åren. Högst andel utrikesfödda finns för närvarande i Bräcke och Strömsunds kommuner med 9,4 respektive 9,3 procent. En stor del av förklaringen är de ökade flyktingsströmmarna i världen. Många av de nyanlända saknar tillgång till bil, varför de är särskilt beroende av tillgång till dagligvarubutiker på bostadsorten eller att det åtminstone går att nå en butik med kollektivtrafik.

Tabell 1. Befolkningsförändringar i Jämtlands län under 25 år

Kommun/Region	Antal		Förändring 1987–2012	
	1987	**2012**	**Antal**	**Procent**
Berg	8 538	7 215	-1 323	-15,5
Bräcke	8 578	6 655	-1 923	-22,4
Härjedalen	12 520	10 246	-2 274	-18,2
Krokom	13 899	14 590	691	5,0
Ragunda	7 109	5 466	-1 643	-23,1
Strömsund	16 217	12 138	-4 079	-25,2
Åre	9 614	10 406	792	8,2
Östersund	56 914	59 485	2 571	4,5
Jämtlands län	133 389	126 201	-7 188	-5,4
Riket	8 414 083	9 555 893	1 141 810	13,6

Källa: Regionfakta.com

Befolkningsstruktur

Befolkningspyramider – Riket, länet och kommunerna

Riket **Jämtlands län**

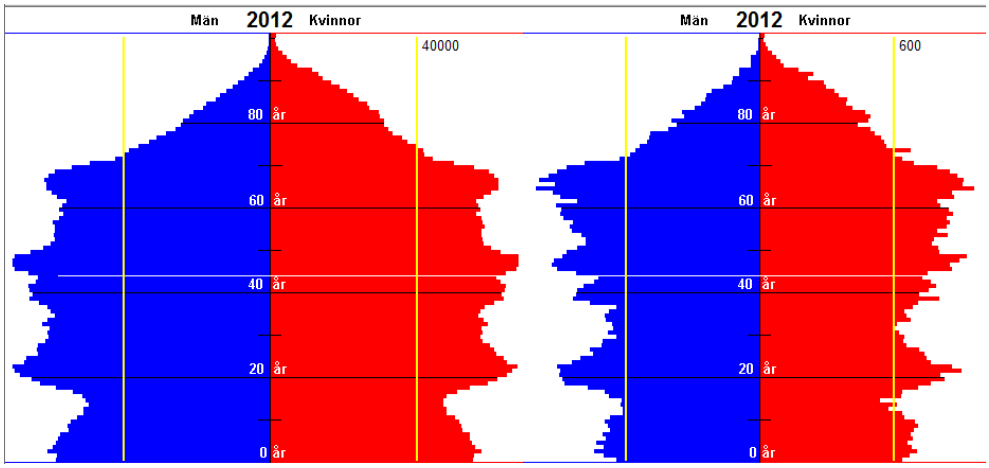

Befolkningsstrukturen i länet som helhet avviker inte dramatiskt mot riksgenomsnittets, även om andelen äldre är något högre i Jämtlands län än i riket som helhet. Däremot finns stora skillnader i befolkningsstrukturen mellan länets olika kommuner vilket tydligt framgår av befolkningspyramiderna på nästa sida. Andelen barn är mycket liten i alla kommuner utom i Krokoms, Åre och Östersunds kommuner. I alla kommuner utom i Åre och Östersunds kommuner finns en tydlig ”midja” på pyramiden med få unga vuxna. Detta förklaras till största delen av flytt från födelsekommunen till kommuner som erbjuder högre utbildning eller bredare arbetsmarknader.

Bergs kommun

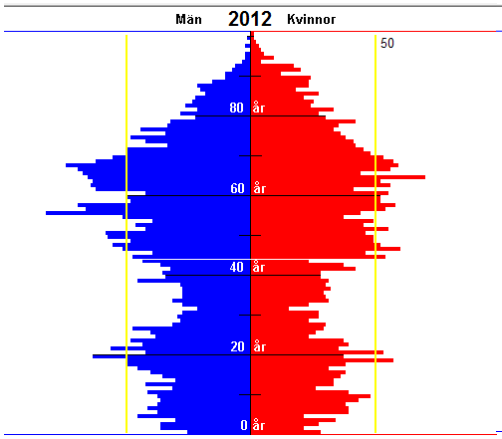

Bräcke kommun

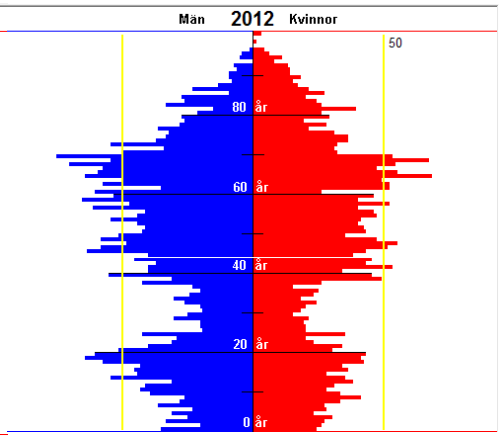

Härjedalens kommun

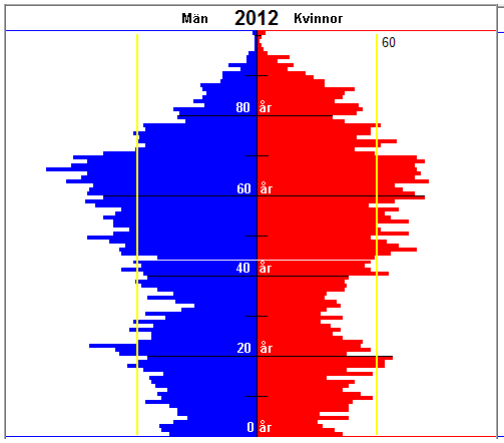

Krokoms kommun

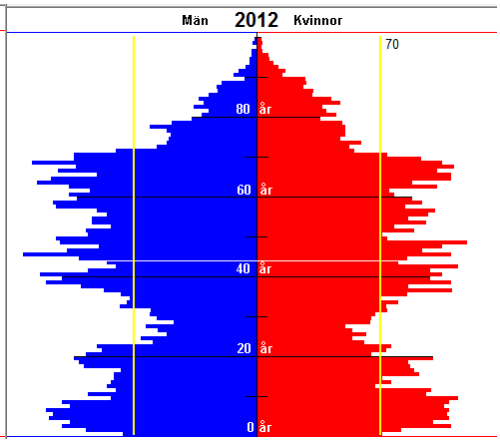

Ragunda kommun

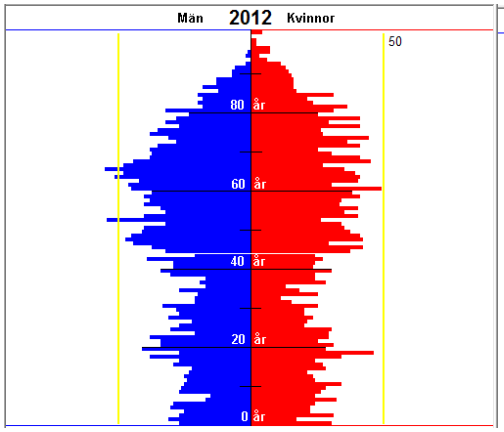

Strömsunds kommun

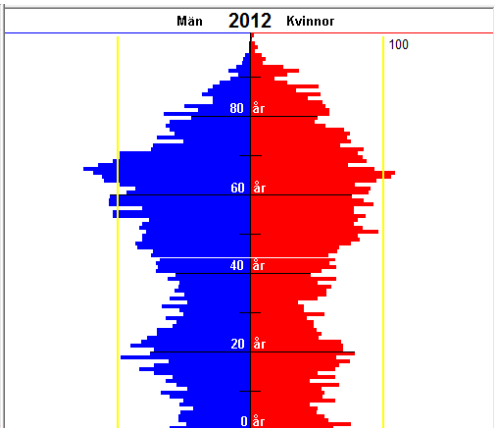

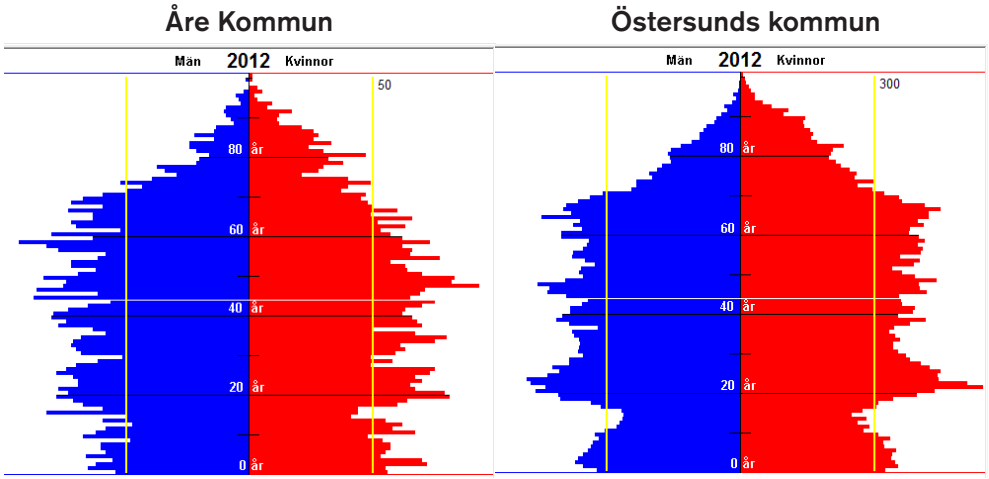

Källa: https://www.h5.scb.se/kommunfakta/pyramider/index.asp

Att andelen kvinnor i familjebildande och yrkesverksamma åldrar är lägre i många av de mindre kommunerna framgår också tydligt. I Östersunds kommun är bilden den motsatta vilket bland annat förklaras av fler kvinnliga än manliga studenter och en både större och bredare arbetsmarknad.

Av pyramiderna kan man också dra slutsatsen att befolkningsantalet med största sannolikhet kommer att fortsätta att minska i de flesta av länets små kommuner. Det krävs mycket stora inflyttningsöverskott för att häva den utvecklingen. I Östersunds, Krokoms och Åre kommuner finns däremot förutsättningar för befolkningsökning. Det bör noteras att befolkningsutvecklingen ser väldigt olika ut också inom respektive kommun. Efter stråket utmed väg E14 och Mittbanan ökar befolkningen i såväl Östersunds, Krokoms som Åre kommuner, medan den minskar i många andra delar av även dessa kommuner.

Länets totala befolkningsantal kan dock bedömas komma att vara relativt konstant under den närmaste framtiden.

Länet har en stor andel fritidshus där många har så kallade "second home", delårsboende under ledigheter, vilket har stor betydelse för upprätthållande av lokal service. Detta syns inte i befolkningssiffrorna och där syns inte heller viss säsongsarbetskraft i besöksnäringen.

Befolkningsutvecklingens påverkan på dagligvaruservicen

Befolkningsutvecklingen har påverkat dagligvaruservicen och under de senaste 50 åren har det skett en drastisk förändring av serviceutbudet i Jämtlands län. Under 1950 och tidiga 1960-talet fanns det cirka 350–400 butiker och lanthandlare etablerade runt om i länet. Många av dessa butiker fanns också inom samma orter. Under 1960-talets befolkningsmässiga utflyttningsvåg tvingades många handlare att avveckla sina rörelser. Det var inte bara folkomflyttningen som var orsak till nedläggningarna av dagligvarubutikerna utan också det faktum att människorna under den här tiden blev mer mobila och kunde förflytta sig mellan orter på ett helt annat sätt än vad som tidigare varit möjligt. Under de sista åren av 1960-talet och första delen av 1970-talet hade nedläggningstakten nått en sådan

nivå att statliga stödåtgärder (det kommersiella stödet till glesbygd) sattes in i syfte att förhindra fortsatt serviceavveckling.

Under 1990-talets början hade fortfarande ett stort antal orter tillgång till flera butiker inom sina lokalområden. Det finns inga exakta uppgifter som beskriver det faktiska butiksantalet men uppskattningsvis fanns det cirka 180–185 dagligvarubutiker, tätortsbutikerna inräknade. Butikerna i framför allt landsbygdsområdena upplevde fortlöpande lönsamhetsförsämringar under den här tiden. Efterfrågan på statliga driftstöd var också stor under denna tid. Konkurrenssituationen i flerbutiksorter i kombination med brist på tillgång till statliga stöd (stöd beviljas enbart till enbutiksorter), medförde att många butiker avvecklade sin verksamhet. Effekten av detta blev att den kvarvarande butiken fick en tillfällig uppgång under några år. Etableringen av köpcentra i Östersund under det senaste årtiondet har förändrat inköpsvanorna hos många både i och utanför Östersund. De nya stora butiksetableringarna har därmed förändrat förutsättningarna för butiker både i Östersunds stad och på andra orter.

De ekonomiska marginalerna för de minsta butikerna har minskat under senare år. Det ökande behovet av både servicebidrag och investeringsstöd är tydliga indikatorer på detta. Stödnivåerna har ökat från cirka 600 000 till drygt 1,2 miljoner kronor per år under de senaste åren.

Naturgivna förutsättningar

Länet har ett varierat landskap, rikt på naturresurser och är mycket vackert att bo och leva i. Länet omfattar landskapen Härjedalen och Jämtland samt mindre delar av Ångermanland och Hälsingland. Länets landareal omfattar drygt 50 000 km². Knappt 65 procent utgörs av skogs- och myrmark, 25 procent är fjäll och 9 procent är vatten. Jordbruksmarken uppgår till drygt 1 procent av länets totala areal.

DIAGRAM 2. AREALFÖRDELNING AV NATURTYPER I JÄMTLANDS LÄN

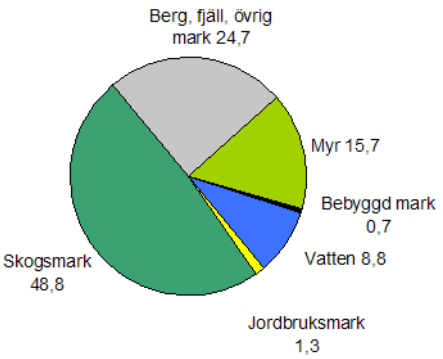

Livsvillkor – Leva och Bo

Glest befolkat med spridd bebyggelsestruktur

Jämtlands län har främst två samverkande förutsättningar som skiljer länet från övriga landet. Länet är ytmässigt mycket stort. Det omfattar 12 procent av Sveriges landyta men har bara 1,3 procent av landets befolkning eller 126 000 invånare. Länets befolkning är inte större än att halva befolkningen skulle kunna rymmas på en stor fotbollsarena samtidigt. Det gör länet till en av de mest glest befolkade regionerna inom både Sverige och EU. Här bor 2,5 invånare per kvadratkilometer jämfört med rikets 23,4 invånare per kvadratkilometer och EU:s 117 invånare per kvadratkilometer.

Den andra särskiljande faktorn är att Jämtlands län har en mer spridd bebyggelsestruktur än övriga landet med ett mycket stort antal småorter och byar över större delen av länets yta och ett fåtal tätorter med en befolkning mellan

1 000 och 4 000 invånare. Länet har en stad, Östersund, som ligger centralt i länet, vid östra sidan av Storsjön och har ett invånarantal som är tio gånger större än de största övriga tätorterna i länet. Invånarantalet i Östersunds tätort är större än summan av invånarna i samtliga övriga tätorter i länet. Av länets befolkning bor 65 procent i byar och små samhällen (upp till 4 000 invånare). Detta avspeglar sig också i andelen män och kvinnor i åldrarna 20–39 år som bor på landsbygden inklusive små tätorter. I länet bor 54 procent av kvinnorna och 58 procent av männen där mot 31 respektive 32 procent i riket.

Infrastruktur och kommunikationer

Länets geografiska läge och storlek gör att många länsbor har närmare till tätorter och regioncentra i andra län än till länets stad Östersund. I väster finns närheten till Trondheim, Norges fjärde största stad. I öster finns närheten till bland annat Sollefteå och Sundsvall.

Pendling

I Jämtlands län är arbetspendlingen mellan kommunerna omfattande. Östersunds stad intar en dominerande ställning när det gäller utbudet av arbetstillfällen inom såväl privat som offentlig sektor. En omfattande arbetspendling sker därför till Östersundsområdet. Tillgänglig pendlingsstatistik beskriver bara pendling över kommungränser. Då kommunerna i Jämtlands län är stora till ytan fångas därför inte hela den verkliga pendlingen upp i statistiken. Det kan ändå konstateras att till Östersunds kommun arbetspendlar cirka 4 800 personer från övriga kommuner. Inpendlingen från Krokoms kommun svarar för ungefär hälften av denna siffra, men även från övriga kommuner förekommer en betydande arbetspendling.
Generellt sett pendlar män oftare längre sträckor än kvinnor och högutbildade pendlar oftare längre än lågutbildade. Kvinnor utnyttjar kollektivtrafik för sin arbetspendling i högre utsträckning än män. Dessa generella mönster finns också i Jämtlands län.

Tabell 2. Arbetspendling över kommungränserna år 2011 i Jämtlands län.

Män och kvinnor									
År 2011	Arbetsställekommun								
Bostadskommun	Berg	Bräcke	Härjedalen	Krokom	Ragunda	Strömsund	Åre	Östersund	SUMMA:
Berg	2 561	7	73	27	2	4	26	693	3 393
Bräcke	18	2 018	9	19	144	7	3	531	2 749
Härjedalen	44	3	4 487	9	0	0	0	129	4 672
Krokom	14	7	9	3 834	9	77	157	2 380	6 487
Ragunda	5	30	1	10	1 937	13	6	228	2 230
Strömsund	89	5	5	28	6	4 768	6	342	5 249
Åre	27	2	7	143	3	5	4 211	496	4 894
Östersund	271	186	62	836	113	158	235	26 018	27 879
Summa	**3 029**	**2 258**	**4 653**	**4 906**	**2 214**	**5 032**	**4 644**	**30 817**	**57 553**

Källa: SCB.

Kollektivtrafik och transporter
Den spridda bebyggelsestrukturen i länet kombinerat med långa avstånd gör att underlaget för kollektivtrafik är mycket svagt på de flesta håll. Det finns dock vissa områden och vissa stråk med större befolkningskoncentrationer med, relativt sett, bättre underlag för kollektivtrafik. De flesta busslinjer på landsbygden är uppbyggda efter elevernas behov av resor till och från skolan. I takt med att elevantalet minskar på många håll i länet minskar underlaget för dessa busslinjer. Då underlag inte längre finns för linjetrafik för skolelever försvinner samtidigt möjligheterna för övriga resenärer att nyttja busstrafiken då dessa ensamma inte utgör tillräckligt underlag för att upprätthålla trafiken. Taxi spelar en viss roll för att upprätthålla kollektivtrafik. Bussgods fyller i dag en viktig funktion för bland annat många av de mindre butikerna i länets glesare delar.

Stråket utmed väg E14 och Mittbanan har relativt sett stora befolknings-koncentrationer med potential för en större andel kollektivresande. Ett stort antal av de boende efter stråket pendlar in mot Östersund, men pendling i den motsatta riktningen förekommer också. Inte minst har pendlingen in mot Åre ökat under senare år.

Omfattande vägnät – samma längd som runt ekvatorn
Det statliga vägnätet i länet omfattar totalt 6 046 kilometer. Av det mer finmaskiga enskilda vägnätet i länet, som totalt är närmare sex gånger mer omfattande och i huvudsak består av skogsbilvägar, får endast cirka 325 mil statliga bidrag till vägunderhållet. Två nationella vägstråk korsar länet, dels E14 i öst-västlig riktning från Sundsvall till Trondheim och dels E45 som går genom länet i nord-sydlig riktning. Alla kommuner har en riksväg eller europaväg som leder till Östersund. Standarden på både det statliga och det enskilda vägnätet i länet är i ett flertal områden svag, vilket medför att vägnätet i dessa områden regelbundet har starkt begränsad framkomlighet eller periodvisa avstängningar av vägarna under tjällossningsperioden. Dessa årstidbundna begränsningar i delar av vägnätet utgör ett betydande hinder för befolkning och företag, inte minst besöksnäringen, särskilt under våren.

Flygplats i varje landskap
I Jämtlands län finns två flygplatser med reguljär flygtrafik, dels Åre Östersund flygplats på Frösön som ingår i det nationella flygplatsutbudet, och dels den regionala flygplatsen i Sveg med direktflyg till Stockholm. Närheten till den internationella flygplatsen Vaernes, Trondheim är av stor betydelse för fjällvärldens besöksnäring. För de östra länsdelarna spelar Midlanda flygplats i Västernorrland en viktig roll.

Järnväg åt fler väderstreck
Tre järnvägsbanor passerar länet; Norra stambanan, Mittbanan och Inlandsbanan. Mittbanan mellan Sundsvall-Ånge-Östersund-Storlien-Trondheim har under senare år fått ett kraftigt utökat trafikutbud. Mellan Sundsvall och Östersund ansvarar Norrtåg för närvarande för nio dubbelturer per dag (utöver de turer som SJ kör på banan till och från Stockholm). Mellan Östersund och Duved ansvarar Norrtåg för fem dubbelturer per dag, varav två går vidare till Trondheim. Från Östersund mot centrala knutpunkter i landet som exempelvis Stockholm, Göteborg och Malmö svarar för närvarande SJ för trafiken. Inlandsbanan mellan Mora och

Gällivare passerar länet via Sveg–Östersund–Hoting och är främst en bana för godstransporter, men används under sommarsäsongen även för turisttrafik. Det bör också noteras att Inlandsbanan fått en förnyad betydelse för turistnäringen genom den persontrafik för vinterturism som framgångsrikt etablerats på banan sedan föregående säsong.

Bredband

Jämtlands län har den mest spridda befolkningsstrukturen i hela landet. Länet är också stort till ytan. Detta innebär långa avstånd för många människor och företag. Tillgång till fungerande internet ger nya möjligheter och är särskilt viktigt för företag och boende i ett län som Jämtland. Tillgång till bredbandstjänster med hög hastiget och kvalitet är i dag en självklar förutsättning för företagande på landsbygden, likväl som tillgången till offentlig och kommersiell service.

I Jämtlands län är målet att 90 procent av befolkningen ska ha tillgång till bredband om 100 Mbit/s (samma som det nationella målet) och resterande 10 procent ska ha tillgång till minst 10 Mbit/s år 2020. I oktober 2012 hade 39 procent av Jämtlands hushåll tillgång till bredband 50 Mbit/s, för hushållen på landsbygden var motsvarande siffra 18 procent.[2] Variationerna i tillgång till bredband i länets landsbygdsområden är mycket stora, från 48,5 procent till 0 procent i länets olika kommuner. Det sker emellertid en snabb utveckling på området. Dels sker en utbyggnad av fiber på många håll i länet, ofta med statligt stöd. Dels sker en utbyggnad och uppgradering av de mobila bredbandsnäten.

Tillgänglighet

Som en av Europas mest perifera regioner och med en i europeiska sammanhang extremt låg befolkningstäthet har länet en föga smickrande särställning avseende tillgänglighet. Befolkningstäthet är traditionellt en avgörande faktor för nivån på en regions tillgänglighet, men även ortsstrukturen har stor inverkan på möjligheterna att bygga effektiva system som främjar tillgänglighet och rörlighet.

Tätortsstrukturens betydelse återkommer i olika tillgänglighetsberäkningar. Exempelvis har myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser, Tillväxtanalys, tagit fram en indexerad tillgänglighetsmodell som beskriver avstånd och tid med bil på farbara vägar till olika stora tätorter (200, 1 000, 3 000, 30 000 och 60 000 invånare) i Sverige. Maxavståndet har satts till 45 minuter vilket motsvarar en tänkt dagspendlingstid.

KARTA 1.
INDEXERAD TILLGÄNGLIGHET
Källa: Tillväxtanalys.se

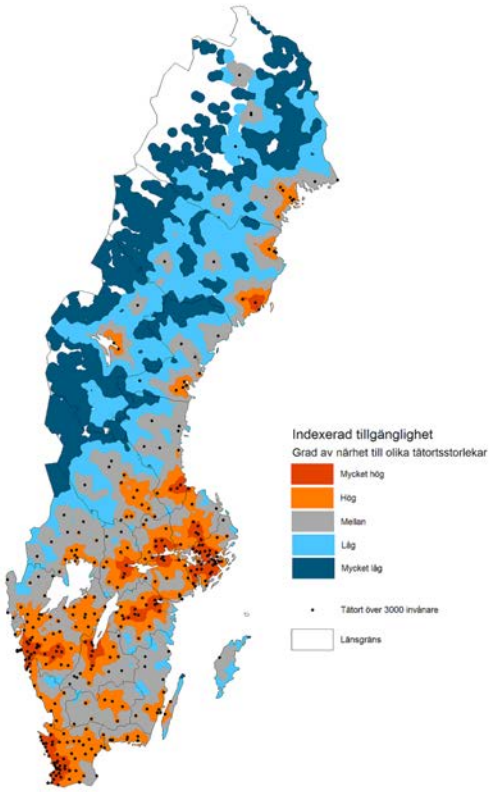

2 Statistik från PTS kartläggning 2012

Syftet med tillgänglighetsmodellen är att identifiera områden med liknande förutsättningar vad gäller tillgänglighet och att nå ett möjligt serviceutbud och en möjlig arbetsmarknad. I karta 1 visas resultatet av Tillväxtanalys indexerade tillgänglighetsberäkning utifrån grad av tillgänglighet till länets tätorter med fler invånare än 3 000, vilket för Jämtlands del endast innefattar orterna Strömsund och Östersund.

Näringsliv

Branschstruktur

Naturmässigt finns olikheter inom regionen från skogsland till vidsträckta fjäll. Även näringsmässigt finns stora skillnader inom regionen, där skogslandet har en betydligt större andel stora företag och industrier än fjällvärlden som i huvudsak präglas av turism. Den platsbundna primärproduktionen finns däremot över hela länet. Gemensamt för hela regionen är de långa avstånden till marknaderna för länets företag. Även de långa avstånden inom regionen kännetecknar Jämtlands län.

I länet så väl som i kommunerna är det den offentliga sektorn som skapar den största sysselsättningen. Betydande är också jord och skog, handel och transport. Det finns skillnader mellan kommunerna. Det syns särskilt i kommuner med större fjällanläggningar och mycket turism. Där är personliga och kulturella tjänster betydligt större än i kommuner med mer industri och tillverkning

DIAGRAM 3. PROCENTUELL FÖRDELNING AV ARBETSSTÄLLEN PER NÄRINGSGREN

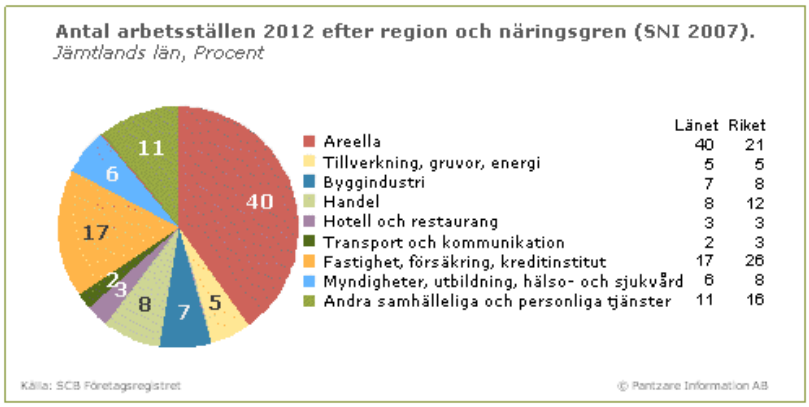

Källa: Regionfakta 2013

Mikroföretag dominerar

Ett typiskt företag beläget på landsbygden är ett mikroföretag[3] med 1–9 sysselsatta. Sannolikheten är stor att det dessutom är ett soloföretag, det vill säga ett företag utan anställda. Detta företag producerar troligtvis arbets- eller kunskapsintensiva tjänster. Om inte är det troligt att det är ett jord- eller skogsbruksföretag. Mikroföretag sysselsätter en större andel i landsbygder än vad de gör i tätorter i alla delar av landet. Det är vanligare att ett företag på landsbygden är ett nystartat företag eller att det nyligen har övertagits av en ny företagare, jämfört med företag i tätorter. Sannolikt så är företagaren i de flesta fall en man. Exkluderas jord- och skogsbruket är skillnaderna små mellan landsbygd och tätort.

3 Mikroföretag är företag som sysselsätter färre än tio personer och vars omsättning eller balansomslutning inte överstiger 2 miljoner euro per år.

I kommuner med sämre geografiska förutsättningar fungerar inte arbetsmarknaderna friktionsfritt och många människor startar så kallade levebrödsföretag om inget annat jobb går att få. Även om de många ny- och soloföretagarna i skogslänen inte har så hög sysselsättning, produktivitet eller ekonomisk tillväxt så kan de trots allt bidra till en positiv utveckling i ett längre perspektiv.

Könsuppdelad arbetsmarknad

Arbetsmarknaden i länet är starkt könsuppdelad i de flesta branscher oavsett var man bor. Det finns påvisade samband mellan ekonomisk tillväxt och regioners förmåga att attrahera och sysselsätta kvinnor. Det har visat sig att det också finns samband mellan var kvinnor väljer att leva och graden av uppnådd jämställdhet.

DIAGRAM 4. FÖRVÄRVSARBETANDE KVINNOR OCH MÄN PER BRANSCH

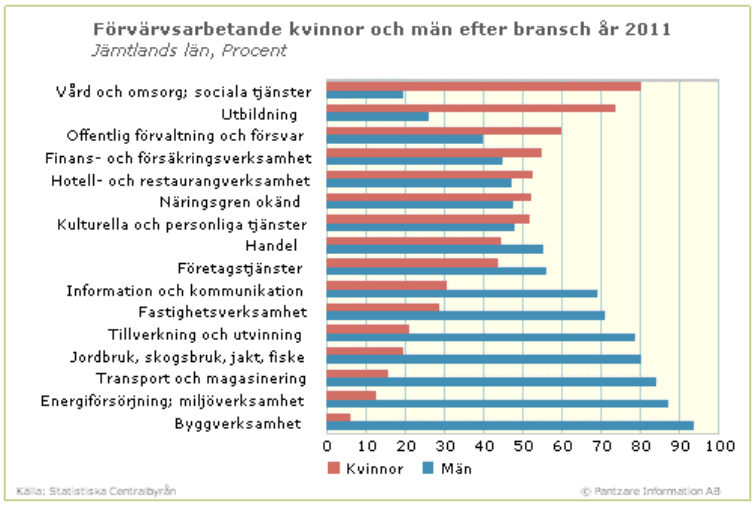

Källa: Regionfakta.com, 2013

Att bryta könsuppdelning inom olika yrkesgrupper är en fördel även för arbetsgivaren, då det medför bredare rekryteringsunderlag, bestående av både kvinnor och män. Det innebär också att man ökar chansen till bra matchningar; ”rätt kvinna på rätt plats”. Det breddar arbetsmarknaden för både kvinnor och män, ökar trivseln och förbättrar karriärmöjligheterna.

Besöksnäring

Jämtlands län är en ledande Europadestination inom naturbaserade upplevelser. 2012 hade länet cirka 2,5 miljoner gästnätter.[4] Det betyder att Jämtlands län har flest besökare per capita följt att Dalarna och Gotland. Besöksnäringen är en växande basnäring som genererar många arbetstillfällen också i kompletterande näringar. Kultur och kreativa näringar är drivkrafter för såväl individens som samhällets utveckling och är dessutom viktiga förutsättningar för besöksnäringens tillväxt.

Viktiga satsningar görs i att skapa året runtdestinationer i fjällvärlden som därigenom blir mer ekonomiskt hållbara. Antalet gästnätter av utländska besökare sommartid har ökat under de senaste åren och uppgick under år 2012 till

4 Tillväxtverkets rapport, Fakta om turism i Sverige 2012

255 000 loginätter (perioden juni–augusti). Besöksnäringen har stor betydelse för att upprätthålla service i länet.

Jämtlands län har sedan långt tillbaka en stark ställning som ett av landets ledande turistfiskelän mätt i antal besökare. Många företag och organisationer på landsbygden bedriver kommersiellt inriktad verksamhet baserad på fritidsfiske i Jämtlands län. De utvecklingssatsningar som skett med stöd av bland annat Landsbygdsprogrammet och tidigare strukturfondsprogram har bidragit till att många nya småskaliga företag i form av fiskecamper, uthyrnings-, tillverknings- och guideföretag har etablerats i länet.

Förutsättningarna för älg- och småviltsjakt är mycket goda i länet. Antalet sålda jaktkort har uppgått till cirka 12 500 per säsong under de senaste åren. Älgjakten är en central företeelse för många av länets invånare. Även jakt på björn och ripa är av betydelse. Strömsunds kommun betraktas som världens mest björntäta kommun och möjligheterna till kommersialiserad jakt på björn och annat vilt ökar i flera delar av länet.

Kompetensförsörjning

Utbildningsnivå

Länsinvånarna har generellt en lägre utbildningsnivå när det gäller eftergymnasiala studier än genomsnittet för riket (28,3 procent mot 33,7 procent i riket). I länets landsbygdsområden är utbildningsnivån ännu lägre. Där har endast 23,8 procent av invånarna eftergymnasial utbildning. Prognoser pekar mot stora pensionsavgångar de närmaste åren och det kommer att bli avgörande för tillväxten att länet klarar av att kompetensmässigt matcha arbetsmarknadens behov med de arbetssökande. Fler yrken än tidigare kräver högre utbildning. Om arbetsgivare får svårt att rekrytera kompetent personal kan det leda till att man avstår från rekryteringen eller sänker sina krav vilket på sikt kan hämma utveckling av verksamheten och arbetsmarknaden som sådan. Länet står inför en utmaning att ta tillvara de resurser som finns i regionen i dag samt rusta de som saknar utbildning som är kompatibel med arbetsmarknadens behov.

Kunskapscentra

I länet finns flera kunskapscentra. Vi har Mittuniversitetet i Östersund, Grönt centrum i Ås där kunskap kring jordbruk och landsbygdsutveckling samlats, däribland Eldrimner nationellt resurscentrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling. I länet finns även Travskolan Wången (nationellt utbildnings- och utvecklingscentrum för svensk travsport). Jämtlands län har väl utvecklade möjligheter för distansutbildningar via Lärcentra. Dessutom finns många gymnasieutbildningar och yrkesutbildningar, framför allt i Östersundsregionen, men även ute i kommunerna.

Service

Tillgång till service är en nödvändig förutsättning för en att en ort ska kunna attrahera nyinflyttning eller behålla befolkning. Tillväxtanalys har konstaterat att faktorer som är avgörande för en orts utveckling är bra infrastruktur, god offentlig service, närhet till arbetsmarknader, attraktivt boende och goda sociala strukturer[5]. Både boende och företag behöver en god service för att vardagen ska fungera. I vissa områden i länet bidrar besöksnäringen starkt till underlaget för god service.

Dagligvarubutiker

Antalet dagligvarubutiker har som redan nämnts minskat kraftigt. Under 1950-talet fanns uppskattningsvis 350–400 dagligvarubutiker i länet. År 1996 uppgick antalet till 186 och antalet butiker har därefter fortsatt att minska enligt tabell 3 nedan.

Tabell 3. Antal butiker 2004–2013

År	Antal butiker
2004	182
2007	169
2012	143
2013	135

Många av de butiker som lagts ner under senare år har funnits på orter som tidigare hade fler än en butik, men det är också många orter som blivit helt utan butik under senare år. Av karta 3 nedan framgår (som röda prickar) vilka orter som hade butik år 2013 och vilka orter (markerade med blå prickar) som hade butik år 2004, men som därefter mist sin sista butik. Uppemot 20 orter i länet har under de senaste tio åren mist sin sista butik enligt den statistik som Tillväxtanalys tillhandahåller. Svaningen, Ånn, Mattmar, Landön, Alsen, Börtnan, Skålan, Hara, Marieby, Rissna, Våle, Nyhem, Pilgrimstad, Hällesjö, Sörbygden Älvros och Överhogdal är alla orter som under de senaste tio åren mist sin sista livsmedelsbutik. Att bilberoendet ökat och att många fått längre till sin närmaste butik står därmed alldeles klart.

Då många av butikerna på landsbygden också fungerar som ombud för post och paket och som apoteks-, systembolags- och spelombud har nedläggningen av den sista butiken ofta inneburit att också ovan nämnda servicefunktioner försvunnit från orten.

Det finns emellertid några exempel på orter där den ökande turistnäringen bidragit till öppnande av helt nya butiker. Tänndalen och Vemdalsskalet är två sådana exempel. Dock kvarstår det faktum att butiksnätet blivit allt glesare. Det är också fler orter som i dag bara har en butik. Sårbarheten ökar därmed för dessa orter.

De ekonomiska marginalerna för de minsta butikerna har minskat under senare år. Det ökande behovet av både servicebidrag och investeringsstöd är tydliga

5 Tillväxtanalys rapport 2011:11, Orter med befolkningsökning

indikatorer på detta. Stödnivåerna för servicebidraget har ökat från cirka 600 000 till drygt 1,2 miljoner kronor per år under de senaste åren.

KARTA 2. DAGLIGVARUBUTIKER ÅR 2004 OCH 2013 I JÄMTLANDS LÄN

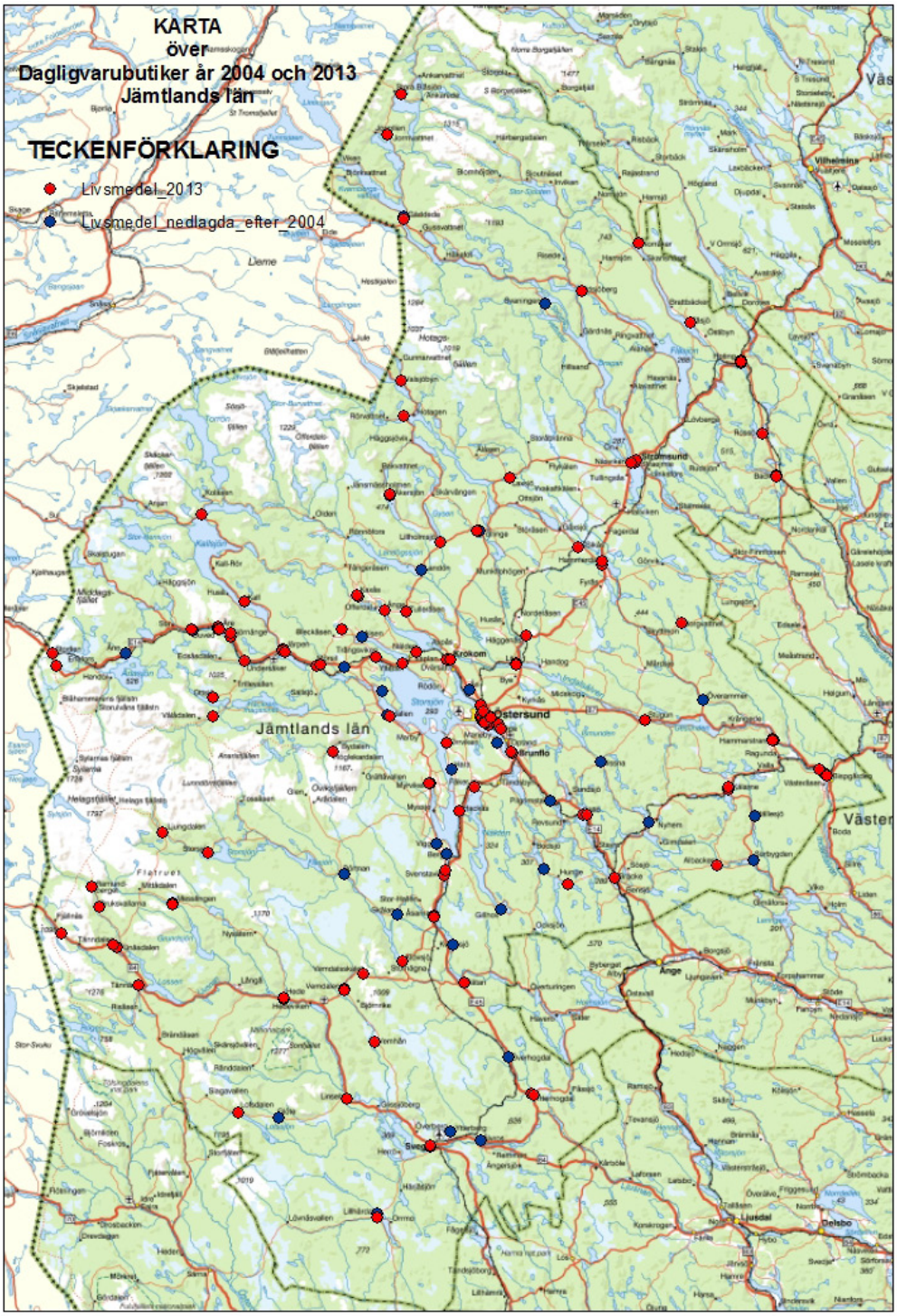

Källa: Tillväxtanalys och underlag från kommunerna. Länsstyrelsens bearbetning

På karta 2 ovan redovisas bara livsmedelsbutiker som har öppet året om. Utöver dessa finns livsmedelsbutiker med öppet januari–maj i några av länets turistorter.

Hur tillgängligheten till närmaste livsmedelsbutik förändrats framgår av tabell 4 nedan:

Tabell 4. Tillgänglighet till dagligvarubutik år 2007 och 2012

Restid med bil minuter		5–10	10–20	20–30	30–40	> 40
	Antal personer 2007	15 963	6 892	951	112	55
	Antal personer 2012	15 254	7 619	1 016	112	54
	Förändring	**-709**	**727**	**65**	**0**	**-1**

Källa: Tillväxtanalys

Av tabellen ovan framgår att det blivit färre som når en butik på under tio minuter med bil. Däremot har antalet personer med mycket långa restider till sin närmaste butik varit i princip oförändrat under de senaste sex åren.

Hur många fler som inte längre kan cykla eller gå till sin närmaste butik framgår inte av statistiken från Tillväxtanalys. Resmönster till butik skulle vara intressant att kartlägga.

Tillgängligheten till närmaste butik varierar kraftigt i olika delar av länet. Av tabellen nedan framgår andelar av befolkning per kommun med olika restider till närmaste butik år 2012.

Tabell 5. Avstånd till närmaste livsmedelsbutik 2012

Kommun/ Region	Befolkning	Andel (%) per avståndsklass			
		< 5 min	5–10 min	10–30 min	> 30 min
Berg	7 345	72,8	18,4	8,1	0,6
Bräcke	6 750	53,6	20,4	25,9	0,0
Härjedalen	10 341	83,1	9,0	7,8	0,0
Krokom	14 559	71,6	23,2	5,0	0,2
Ragunda	5 501	64,0	21,8	14,2	0,0
Strömsund	12 171	74,0	12,0	13,4	0,5
Åre	10 259	75,6	14,5	9,7	0,1
Östersund	59 373	90,9	6,8	2,3	0,0
Jämtlands län	126 299	81,0	12,1	6,8	0,1
Riket	9 470 368	91,2	7,2	1,6	0,0

Källa: Tillväxtanalys/Regionfakta.com senast uppdaterad 2013-01-29

Störst andel av kommuninvånarna med långa restider, mer än tio minuter till sin närmaste butik, finns i Bräcke, Ragunda och Strömsunds kommuner.
Berg, Krokom, Strömsund och Åre är de kommuner där ett antal personer har mycket långa avstånd till butik.

Livsmedelsbutik i Funäsdalen.
Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län, Johan Loock

Kooperativa lösningar
På några orter har olika lokala alternativ prövats för att trygga tillgången till service. Det har kunnat handla om att man gått samman i en ekonomisk förening för att exempelvis tillhanda lokal för livsmedelsbutik eller för att driva butiken i egen regi.

Hemsändning
Hemsändning är ett sätt för butikerna att stärka sin kundkrets och möjliggöra leveranser av varor till sina kunder i gles och landsbygd. Till den del av butikens hemsändningsverksamhet som bedrivs till de invånare vilka har svårt att ta sig till butik, kan butiken söka bidrag hos kommunen. Det är kommunen som avgör om, och i så fall hur, hemsändningen ska subventioneras. Statligt stöd kan lämnas som hemsändningsbidrag till kommuner som helt eller delvis bekostar hemsändning av dagligvaror till hushåll. Bidraget kan för närvarande lämnas med högst 50 procent av kommunens nettoutgift för hemsändningen, dock maximalt 100 kronor per hushåll och hemsändningstillfälle.

Drivmedel

Utvecklingen när det gäller drivmedelsstationer i riket som helhet framgår av tabell 6 nedan.

Tabell 6. Antal drivmedelsstationer i riket per områdestyp 2009–2012

Områdestyp	2009	2010	2011	2012	Förändring 2009–2012	
					Antal	Procent
Glesbygd	220	219	226	218	-2	-0,90
Tätortsnära landsbygd	1 004	972	943	876	-128	-12,7
Tätort	2 434	2 315	2 265	2 120	-314	-12,9
Totalt	**3 658**	**3 506**	**3 434**	**3 214**	**-444**	**-12,1**

När det gäller drivmedelssituationen i Jämtlands län kan konstateras att antalet drivmedelsstationer i länet har minskat från 117 stycken år 2009 till 110 stycken år 2012. Flera av de nedlagda stationerna har funnits i orter som tidigare hade flera bensinstationer. Det har därmed inte blivit så mycket glesare mellan bensinstationerna under de senaste åren. Det kan också konstateras att många stationer under senare år har omvandlats till automatstationer. Vid såväl nedläggningar av bensinstationer som omvandlingar till automatstationer försvinner annan service så som vatten, luft och tillbehör. Många drivmedelsstationer har också ett enklare sortiment av dagligvaror.

Av karta 3 framgår de orter där det under år 2013 var möjligt att tanka sin bil.

Bensinstationen på Jamtli i Östersund. Foto: Marie Birkl.

KARTA 3. BENSINSTATIONER OCH TANKSTÄLLEN I JÄMTLANDS LÄN ÅR 2013

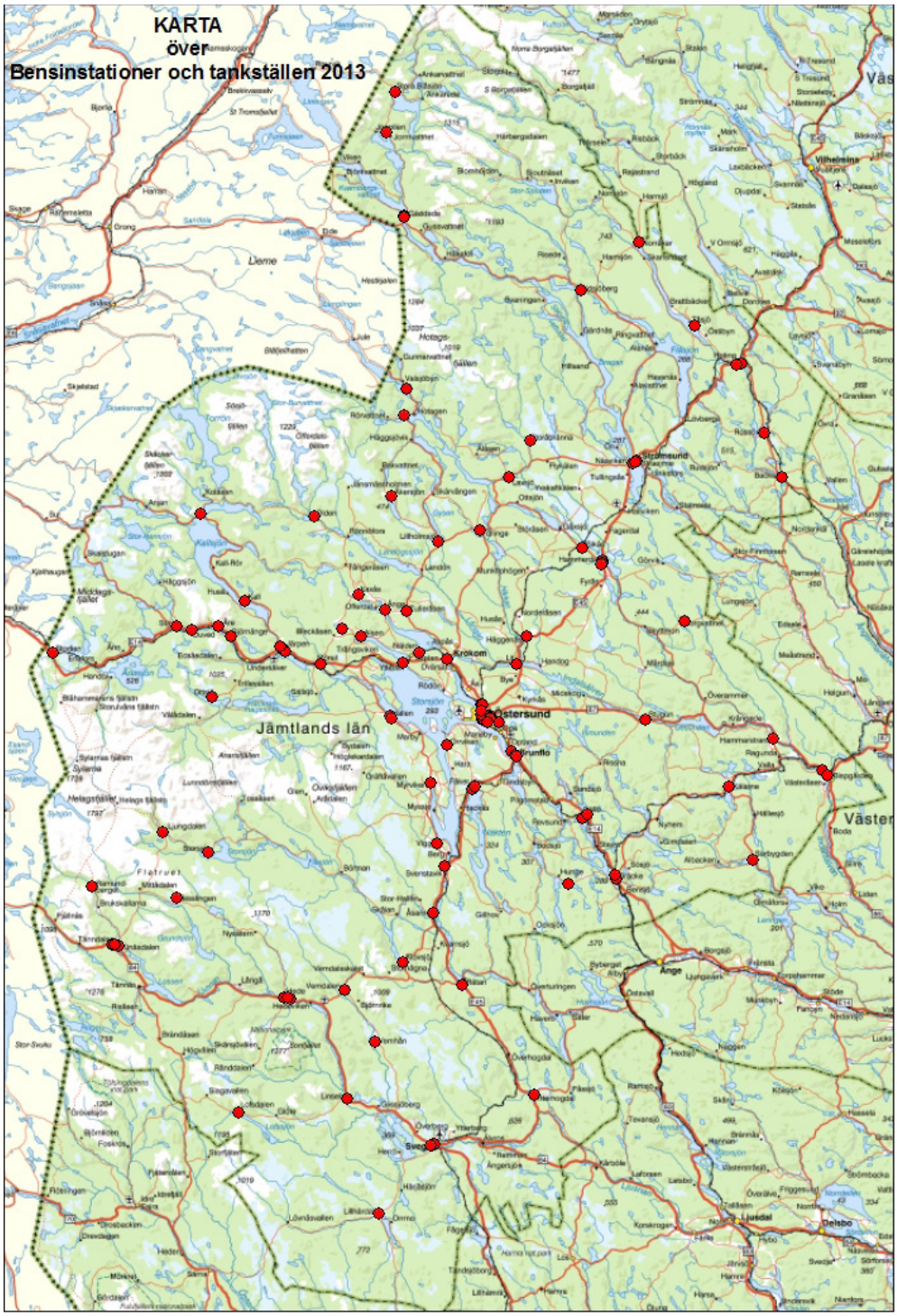

Copyright_lantmäteriet_2013

Källa: Tillväxtanalys och underlag från kommunerna. Länsstyrelsens bearbetning

Förnybara drivmedel

Enligt lagen (2005:1248) om skyldighet att tillhandahålla förnybara drivmedel är de drivmedelsställen som under de två senaste åren sålt mer än 1 000 kubikmeter motorbensin eller diesel skyldiga att erbjuda minst ett förnybart drivmedel från och med 1 januari 2010. Transportstyrelsen utövar den centrala tillsynen över efterlevnaden av denna lag. Den eller de nämnder som fullgör uppgifter inom

miljöområdet utövar den lokala tillsynen inom kommunen. Ofta saknas stationer med förnybara bränslen i gles- och tätortsnära landsbygder.

Av karta 5 nedan framgår var det fanns möjlighet att tanka miljöbränslen år 2012. Av karta 4 framgår inte var det finns tillgång till laddstationer för elfordon. Därför redovisas i karta 5 var det finns möjlighet att också ladda elfordon. Observera att denna karta endast redovisar tillgången till andra fossilfria bränslen än el efter väg E14. När det gäller tillgången till laddstationer för el redovisar dock kartan läget för länet som helhet.

KARTA 4. PLATSER MED MÖJLIGHET ATT TANKA MILJÖBRÄNSLEN 2012

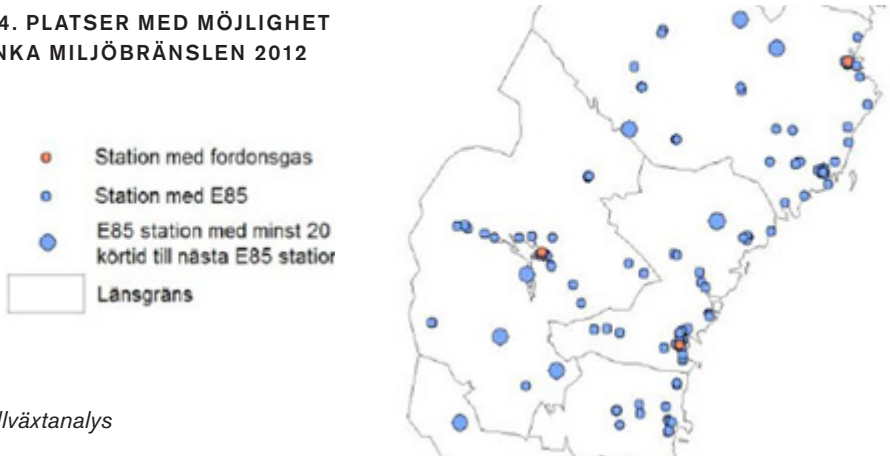

Källa: Tillväxtanalys

KARTA 5. TANKSTATIONER FOSSILBRÄNSLEFRIA BRÄNSLEN 2013

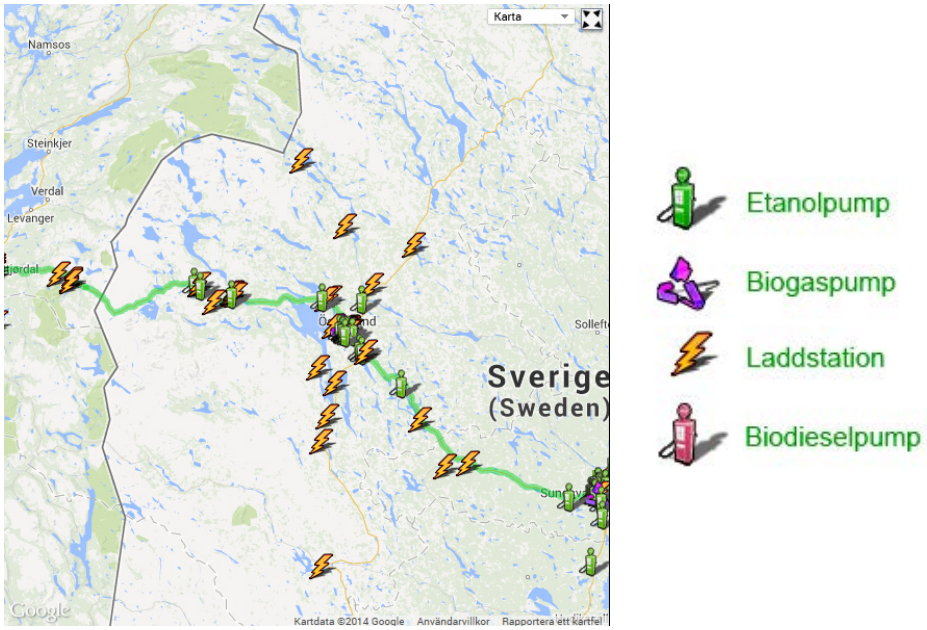

Källa: http://www.greenhighway.nu/laddstationer (2014-01-02)

Apoteksvaror och apotekstjänster

Apoteksmarknaden i Sverige började avregleras år 2009. Det kan därför vara intressant att studera hur antalet apotek och apoteksombud har förändrats sedan dess. Nedan redovisas antalet apotek och apoteksombud år 2009 respektive år 2012.

Tabell 7. Antal apotek och apoteksombud i Jämtlands län

	2009	2012
Antal apotek	23	24
Antal apoteksombud	53	51
Försäljningsställen receptfria läkemedel		151 (2011)

Källa: Tillväxtanalys

Som framgår av tabellen ovan har antalet apotek och apoteksombud varit i princip oförändrat i länet sedan avregleringen. Vi kan dock se ett stort antal försäljningsställen för receptfria läkemedel.

Post

Postens verksamhet omstrukturerades under början av 2000-talet. Strukturomvandlingen ledde till ett ökat antal servicepunkter med i många fall längre öppethållandetider än tidigare. Postens lantbrevbärare når ut till i stort sett alla befolkade delar av länet för bland annat utdelning av brev och paket. Lantbrevbärarservicen fyller en mycket viktig funktion i länet. I några fall har denna funktion kunnat användas också för butikernas distribution av matvaror.

Posten har dock meddelat att det finns ett antal områden i länets mest glest befolkade delar där postdistribution utförs i dag, men där antalet fasta hushåll är lägre vad Post och Telestyrelsen (PTS) angett som minsta antal för krav på regelbunden postdistribution. Det handlar om totalt ett 90-tal hushåll i eller i närheten av områdena Blåsjön–Ankarvattnet, Häggnäset, Gussvattnet, Lidsjöberg–Härbergsdalen, Offerdal–Jänsmässholmen, Kallsedet–Överäng och Glen–Åsarna.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Residensgränd 7
Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland